

*rec. Barbara Szatur-Jaworska
Instytut Polityki Społecznej
Uniwersytet Warszawski*

Piotr Szukalski
Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 208 stron

Publikacja Piotra Szukalskiego jest wielodyscyplinarnym studium relacji międzypokoleniowych. Tytuł książki zapowiada bardzo szeroki zakres przedmiotowy zawartych w niej rozważań. Autor zdecydował się na wybór najważniejszych — w jego ocenie — wątków tematycznych. Zawsze takie decyzje mogą być źródłem dyskusji i wątpliwości, jednak wydaje się, że w pracy pisanej z perspektywy ekonomii i polityki społecznej (co deklaruje sam Piotr Szukalski) zaproponowany wybór zagadnień jest trafny. Solidarność międzypokoleniowa jest przejawem realizacji jednej z ważnych zasad i wartości polityki społecznej, jaką jest solidarność społeczna, zaś kontrakt międzypokoleniowy jest kategorią istotną i dla polityki społecznej, i dla ekonomii, gdy analizowane są przepływy międzypokoleniowe.

Obok ekonomii i polityki społecznej w publikacji obecna jest perspektywa demografii. Nie dziwi to, zważywszy bogaty dorobek Piotra Szukalskiego w zakresie studiów nad procesami demograficznymi, w tym nad starzeniem się ludności. Od tej właśnie perspektywy autor rozpoczyna swoje rozważania o relacjach międzypokoleniowych. Wykorzystując warsztat badawczy demografa, ukazuje w rozdziale pierwszym przemiany owych relacji na poziomie rodzin (skala mikro) i w skali całej populacji. Dzięki sięgnięciu do danych historycznych (nawet z początku lat trzydziestych XX wieku), bieżących i prognostycznych (lata trzydzieste XXI wieku) Szukalski stworzył bardzo interesujący ilościowy opis długookresowych zmian w relacjach międzypokoleniowych w Polsce. Dane te stanowią przesłankę do sformułowania tezy, iż wzrasta znaczenie relacji międzypokoleniowych, bowiem coraz więcej pokoleń i coraz dłużej żyje jednocześnie, a zarazem zmieniają się

proporcje między liczebnością poszczególnych generacji (co przynosi liczne skutki społeczne i ekonomiczne). Studia nad sytuacją demograficzną w naszym kraju prowadzą też autora do wniosku, że potwierdza się hipoteza konwergencji, mówiąca o upodobnianiu się zachowań demograficznych i struktur ludnościowych w różnych krajach i w populacjach na mniejszych obszarach. Analizy demograficzne stanowią punkt wyjścia do dalszych zawartych w książce rozważań, co autor podkreśla, pisząc, że zmianom ilościowo-strukturalnym towarzyszą zmiany funkcjonalne w relacjach międzypokoleniowych i im właśnie mają być poświęcone dalsze części publikacji.

Jak wynika z tytułu książki i wprowadzenia do niej, kluczowymi kategoriami opisującymi relacje międzypokoleniowe, którymi zajmuje się Piotr Szukalski, są: solidarność międzypokoleniowa oraz kontrakt międzypokoleniowy. Wyjaśnieniu tych pojęć poświęcony jest drugi rozdział książki, przy czym autor definiuje je na tle kolejnych dwóch pojęć — relacji międzypokoleniowych i więzi międzypokoleniowej. Relacje międzypokoleniowe są kategorią najszerszą, opisującą stosunki pomiędzy jednostkami i grupami należącymi do różnych pokoleń. Relacje te stanowią podstawę kształtowania się więzi międzypokoleniowej. Dzięki występowaniu więzi międzypokoleniowej możliwa jest solidarność międzypokoleniowa rozumiana jako „poczucie wzajemnej odpowiedzialności wobec osób przynależących do innych generacji”. Kontrakt międzypokoleniowy jest natomiast umową „określającą obowiązujące reguły redystrybucji wyznaczników statusu społecznego pomiędzy przedstawicielami różnych generacji”. Umowa ta konkretyzuje, jak powinny być realizowane zobowiązania wynikające z solidarności międzypokoleniowej. Autor wprowadza ponadto pojęcie sprawiedliwości międzypokoleniowej i konfliktu międzypokoleniowego oraz wojny międzypokoleniowej. O ile wątpliwości nie budzi powiązanie pojęcia sprawiedliwości międzypokoleniowej z kontraktem międzypokoleniowym, to rozważania o relacjach między konfliktem a wojną międzypokoleniową są mało przekonujące. Ten fragment książki zawiera próbę syntetycznego przedstawienia owych kluczowych dla pracy kategorii poprzez przegląd literatury przedmiotu. Autor przedstawia na przykład własny pogląd na temat różnic w podejściu do solidarności międzypokoleniowej w naukach o rodzinie, w ekonomii i polityce społecznej. Brakuje jednak w tych rozważaniach wskazania, czym różnią się owe dyscypliny naukowe i jak wobec tych różnic określić można specyfikę ich podejścia do solidarności międzypokoleniowej. W świetle przytaczanych poglądów owe międzyscyplinarne dystynkcje wydają się słabe. Trudno też zgodzić się z tezą, że „zainteresowanie relacjami międzypokoleniowymi jest zjawiskiem świeżej daty w polityce społecznej”, zważywszy, że dyscyplina ta od początku zajmuje się zabezpieczeniem społecznym, którego konstrukcja w znacznym stopniu opiera się właśnie na relacjach międzypokoleniowych. Natomiast niewątpliwie trafna jest teza, że zmiany demograficzne wymagają od polityków społecznych — ale i od przedstawicieli innych dyscyplin — formułowania nowych problemów badawczych, rozszerzania pola badawczego. Obok rozważań terminologicznych bardzo ciekawym wątkiem, jaki pojawia się w rozdziale drugim, jest prezentacja zasad solidarności międzypokoleniowej i kontraktu międzypokoleniowego, wśród których wiele uwagi autor poświęcił zasadzie sprawiedliwości międzypokoleniowej. Rozdział drugi dostarcza wiedzy o zróżnicowanych poglądach na istotę analizowanych

kategorii. Przekonuje zarazem czytelnika o nieostrości kluczowych dla recenzowanej pracy pojęć i potrzebie klarownego ukazania zależności między nimi oraz konsekwentnego stosowania przyjętych definicji.

Rozdział trzeci, „Solidarność międzypokoleniowa i kontrakt międzygeneracyjny w przyszłości”, zawiera pięć względnie niezależnych od siebie wątków, które w różny sposób łączą się ze wskazanymi w jego tytule kategoriami. Piotr Szukalski pisze, że celem tej części pracy „jest przyjrzenie się, jakie są najważniejsze wymiary prowadzonej na naszych oczach dyskusji o przyszłym kontrakcie międzypokoleniowym”. Wątek pierwszy to transformacja cyklu życia. Autor, opisując te przemiany, skupił się na analizach z obszaru demografii i ekonomii. Zabrakło natomiast ukazania spojrzenia polityki społecznej na owe przemiany. Jest to istotna luka, gdyż to właśnie polityka społeczna, poprzez nadawanie ram instytucjonalnych solidarności międzypokoleniowej, musi uwzględniać transformację cyklu życia i badać uwarunkowania tych zmian, oddzielając to, co „normalne” i nieuniknione, od tego, co jest anomalią i ma charakter przejściowy. Dla polityki społecznej ważne jest też ustalenie, czy transformacja cyklu życia polegająca na przechodzeniu od karier szeregowych do równoległych ma charakter uniwersalny czy też wybiórczy — czy w tym samym czasie dotyczy wszystkich pokoleń i wszystkich grup społeczno-zawodowych, czy też zmiany te w różnym zakresie i w różnym czasie dotyczą lub będą dotyczyły poszczególnych zbiorowości. Przykładem takiego specyficznego dla polityki społecznej spojrzenia na przemiany cyklu życia są na przykład prace Barbary Rysz-Kowalczyk, do których niestety nie znajdujemy odwołań w recenzowanej książce. Kształt kontraktu międzypokoleniowego wynika z przemian cyklu życia, ale kontrakt także kształtuje cykl życia (szczególnie karierę edukacyjną i zawodową). Ze zmianami w cyklu życia wiąże się nadawanie nowych treści poszczególnym jego fazom. W swojej książce Piotr Szukalski zajmuje się zatem redefiniowaniem jednej z faz — okresu starości. Pisze o tym, jak zmienia się spojrzenie na starość w pracach demografów, socjologów i geragogów. Interesujące byłoby uzupełnienie tych rozważań odpowiedzią na pytanie, czy i jak zmienia się spojrzenie na starość w pracach ekonomistów i polityków społecznych. Wątek ekonomiczny pojawia się co prawda w kolejnym podrozdziale, ale w odniesieniu do procesu starzenia się ludności, a nie zmian w cyklu życia jednostki. Autor w syntetyczny sposób charakteryzuje cieszącą się coraz większą popularnością koncepcję „srebrnej gospodarki”. Ocenia ją jako przykład myślenia o przyszłości w kategoriach jakości życia i świadomego „zarządzania przyszłością”. W podsumowaniu tego fragmentu pracy zabrakło jednak wyraźnej deklaracji, czy autor traktuje srebrną gospodarkę jako kontekst dla przyszłego kontraktu międzypokoleniowego, czy też uważa, że opisywane przemiany mają lub mieć powinny wpływ na treść tego, co nazywa instytucjonalizacją solidarności międzypokoleniowej. Kolejny wątek, jaki pojawia się w rozdziale trzecim, to rodzina i dyskusje wokół pytania, czy jest ona sprawą prywatną czy publiczną. Analiza jest prowadzona przede wszystkim z punktu widzenia ekonomii, przy wykorzystaniu koncepcji dóbr prywatnych i dóbr publicznych. Kończą ją jednak zalecenia charakterystyczne dla polityki społecznej, dotyczące tego, jaka powinna być polityka prorodzinna. Niejasne jest, dlaczego autor zdecydował się na wyeksponowanie pojęcia „polityka prorodzinna” zamiast „polityki rodzinnej”. Czy wynika to z prze-

świadczenia, że oddziaływanie państwa na motywacje obywateli do posiadania dzieci (bo tak najczęściej rozumiana jest polityka „prorodzinna”) jest najważniejszym elementem polityki rodzinnej, który ma wpływ na kształt kontraktu międzypokoleniowego? Jeśli tak — to co z rolą państwa w kształtowaniu wewnątrzrodzinnych relacji międzypokoleniowych i rodzinnej solidarności pokoleń? Ostatnim zagadnieniem, na które Piotr Szukalski zwraca uwagę w związku z przyszłością kontraktu międzypokoleniowego, jest uzależnienie jego kształtu od sytuacji politycznej, a szczególnie od wpływu na procedury demokratyczne i decyzje polityczne przyrostu liczby wyborców w starszym wieku, określanego jako „siwienie elektoratu”. Autor słusznie zauważa, że nie ma jednoznacznych dowodów empirycznych na to, czy i jak zmiany w strukturze wieku wyborców wpływają na decyzje polityczne. Co nie zmienia faktu, że i politycy, i badacze polityki sugerują, iż zmiany tego mogą skutkować zachwianiem międzypokoleniowej solidarności. Jak zauważa Piotr Szukalski, dyskusje wokół przyszłości umowy międzypokoleniowej koncentrują się na międzygeneracyjnej redystrybucji zasobów materialnych. Ponadto, gdy chodzi o solidarność pokoleń żyjących z pokoleniami jeszcze nienarodzonymi, innym dobrem, o którego przekazanie wyrażana jest szczególna troska jest środowisko naturalne. Brakuje natomiast, zdaniem autora, rozważań o znaczeniu kontraktu międzypokoleniowego dla ruchliwości społecznej oraz międzypokoleniowego transferu wartości niematerialnych. Szkoda, że te zagadnienia tylko zasygnalizowano. Tym bardziej że w pracy pisanej z perspektywy polityki społecznej problematyka kształtowania struktury społecznej, oddziaływania na nierówności społeczne w kontekście relacji międzypokoleniowych, ma fundamentalne znaczenie.

Chociaż kluczowymi kategoriami, wokół których Piotr Szukalski koncentruje swoje rozważania, są solidarność międzypokoleniowa i kontrakt międzypokoleniowy — autor, nieco przewrotnie, ostatni rozdział książki poświęcił dyskryminacji ze względu na wiek. A więc zjawisku zakłócającemu międzypokoleniową solidarność i mogącemu sprawić, że kontrakt międzypokoleniowy stanie się niesprawiedliwy. Autor opisuje istotę, rodzaje, przejawy i przyczyny ageizmu oraz podaje przykłady praktyk dyskryminacyjnych stosowanych wobec osób w starszym wieku.

W podsumowaniu książki Piotr Szukalski opowiada się za celowym budowaniem solidarności między pokoleniami poprzez prowadzenie polityki międzypokoleniowej. Podaje dwa znaczenia tego pojęcia. Po pierwsze, jest to „ogół wysiłków ukierunkowanych na instytucjonalizację indywidualnych i zbiorowych relacji między różnymi pokoleniami, tak w sferze publicznej, jak i prywatnej”. Po drugie, polityka międzypokoleniowa polega na tworzeniu warunków, dzięki którym możliwe jest kształtowanie „relacji międzypokoleniowych między osobami i grupami żyjącymi dziś, w przyszłości i w przeszłości, w sposób, który gwarantuje wzmocnienie odpowiedzialności”. Autor recenzowanej książki jest zwolennikiem drugiego z podanych znaczeń terminu „polityka międzypokoleniowa”.

Dopełnieniem czterech rozdziałów jest aneks zawierający omówienie wybranych zagadnień z zakresu metodologii pomiaru solidarności międzypokoleniowej.

Książka Piotra Szukalskiego dotyczy zagadnień ważnych z punktu widzenia społecznej praktyki i zarazem wymagających rzetelnej analizy naukowej. Jest ważną i wartościową wypowiedzią w dyskusji nad społecznymi i ekonomicznymi skutkami przemian demogra-

ficznych, w której szczegółowe ustalenia dotyczące Polski przeplatają się z wnioskami o znacznym poziomie ogólności. Recenzowana publikacja zawiera zarówno uporządkowany przegląd literatury przedmiotu, jak i oryginalne, autorskie tezy a także oceny. Autor chętnie sięga do publikacji zagranicznych, natomiast w przypadku niektórych zagadnień wydaje się nie doceniać dorobku polskich badaczy. Praca zawiera tezy dyskusyjne i nie zawsze przekonująco udokumentowane; nie zawsze jasne są dla czytelnika powiązania omawianych zagadnień z solidarnością międzypokoleniową; wątpliwości budzą też porcje między poszczególnymi wątkami tematycznymi. Mimo to lektura książki Piotra Szukalskiego niewątpliwie wzbogaca naszą wiedzę i refleksję nad relacjami międzypokoleniowymi.

rec. Barbara Szatur-Jaworska

